

Edebiyat. Çağdaşları ve hayranlarının "sâhib-i seyf ü kalem" diye nitelediği Şah İsmâil, Azerî edebiyatının en önemli şairlerindendir. Şiir yazacak derecede Arapça ve Farsça bilmesine rağmen Türkçe yazarak Azerî edebiyatının gelişmesinde önemli rol oynamış, Azerî edebiyatı âdetâ, "Hatâî" mahlasını kullanan Şah İsmâil ile olgunluk safhasına erişmiştir. Daha on beş yaşında iken bir devlet kuran Şah İsmâil'in şiir yazmaya bu yaşlarda başladığı; Nizâmî, Evhâdî, Kîşverî-i Tebrizî, Habîbî gibi Azerî sahasında yetişmiş Farsça yazar şairlerle Nesîmî ve Ali Şîr Nevâî gibi Türk şairlerinin eserlerini okuduğu anlaşılmaktadır. Onun Hatâî mahlasını Ali Şîr'in "Nevâî" mahlasına benzeterek aldığı kaydedilir. Kısa süren hayatı sürekli savaşlarla geçmesine rağmen şiirden hiçbir zaman kopmamıştır. Şiirini ideolojisini yayan bir vasıta şeklinde kullanmakla birlikte şair bir yaratılışa sahip olduğundan beşerî, lirik, sanat değeri yüksek şiirler de yazmıştır. Bağdat'ı fethettiğinde Fuzûlî ile tanışmış, Fuzûlî *Beng ü Bâde*'yi ona ithaf etmiştir. Şah İsmâil birçok şiirinde bir tarikat şeyhi, bir mürid olarak ortaya çıkar. Bu tür şiirlerinde tasavvufî konuları işler, on iki imam ve Ehl-i beyt muhabbetini vurgular. Yavuz Sultan Selim karşısında uğradığı yenilginin ardından kaleme aldığı şiirlerin daha içe dönük, şahsî ve lirik nitelikler kazandığı görülmektedir. Erken yaşlarda başladığı şiirlerinin her döneminde belli bir düzeyin üstünde kalmayı başardığından bu şiirlerin hangi devirde yazıldığına tesbit edilip şiirinin gelişim sürecinin belirlenmesi mümkün değildir.

Şah İsmâil'in, "Ey Hatâî fikr-i bikrin eylerim eş'âra sarf / Tuttu irfan meclisin defterle dîvan şimdiden" beytinden şiirlerinin ölümünden önce divan haline getirildiği anlamı çıkarsa da böyle bir nüshanın varlığına dair bir işaret bulunmamaktadır. Onun divanı, ölümünden on bir yıl sonra 1535'te oğlu Şah Tahmasb'in emriyle kendisinin saray hattatı Şah Mahmûd Nisâbûrî tarafından derlenerek oluşturulmuştur. Bugün Özbekistan Cumhuriyeti Taşkent İlimler Akademisi'nde Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'nde kayıtlı olan bu nüsha (nr. 1412) on dört kaside, 248 gazel, on rubâî ve *Dehnâme* adlı eserini içermektedir. Divanın XVII. yüzyıla kadar istinsah edilen nüshalarında (meselâ bk. Bibliothèque Nationale, Suppl., Turc, nr. 307, 995; British Museum, Or., nr. 3380, Tebriz'de Sultan Gurrâyî özel kütüphanesi) bütün şiirleri aruz vezniyledir. XVII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da Şah İsmâil'i örnek alan ve

onunla aynı mahlası kullanan Alevî-Bektaşî şairlerin yetişmesi, bunların hece vezniyle yazdıkları şiirlerin divan nüshalarına eklenmeye başlaması Hatâî mahlaslı şiirlerin artmasına, dolayısıyla karışıklığa yol açmıştır. Hatâî'nin şiirleri üzerine ilk çalışmayı V. Minorsky yapmış (*BSOAS*, X [1942], s. 1007^a-1053^a), bu çalışmada bazı şiirlerini Paris nüshasından yayımlayıp İngilizce'ye çevirmiştir. Divanı Azerbaycan'da 1937'de Selman Mümtaz neşretmiş, daha sonra çeşitli baskıları yapılmıştır. Bunlar arasında Aziz Aga Mehmedov'un neşri (*Şah İsmail Hatâî: Eserleri*, I-II, Bakü 1966-1973 [Arap harfleriyle]; 1975-1976 [Kiril harfleriyle]) iddialı bir çalışma olmakla beraber birçok yanlış içermektedir. Eserin en ciddi neşri Turhan Genceî'nin Paris nüshalarıyla British Museum ve Vatikan nüshalarını esas alarak yaptığı neşirdir (*Il Conzoniere di Şah İsmâ'il Hatâ'i*, Napoli 1959). Bu yayımda 259 manzume bulunmaktadır. Şah İsmâil divanının İran, Azerbaycan ve Türkiye'de popüler nitelikli çeşitli baskıları yapılmıştır: *Geçme Nâmerd Köprüsünden* (Bakü 1988, Kiril harfleriyle); *Hatâî Şah İsmâil Safevî: Külliyyat: Divan, Nasihatnâme, Dihnâme, Koşmalar, Farsça Şiirler* (nşr. Resul İsmâilzâde, Tahran 2004); *Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatâî* (nşr. Nejat Birdoğan, İstanbul 1991); *Şah İsmail Hatâî ve Anadolu Hatâyîleri* (nşr. İbrahim Aslanoğlu, İstanbul 1992, bu çalışma Şah İsmâil'in şiirlerini diğer Hatâî'ler'den ayırma gayretiyle dikkat çekmektedir); *Şah İsmail Hatâî Külliyyatı* (nşr. Babek Cavanşir – Ekber N. Necef, İstanbul 2006).

Şah İsmâil'in *Dehnâme*'si 1505 beyitten oluşan tasavvufî-sembolik bir mesnevidir. Şairin yirmi yaşlarında iken yazdığı eser onun bu çağda tasavvufun konularına vâkıf olduğunu göstermektedir. Azerî Türkçesi'yle kaleme alınan ilk mesnevîlerden olan eser tevhid ve na'tın ardından bahar tasvirinin yer aldığı altmış beyitlik bölümle başlar, daha sonra mesnevinin asıl konusuna geçilir ve olay âşık ile mâşukun arasında geçen hadiseler etrafında döner. Âşık, Mâşuk, Bağban, Sabâ, Ah, Hud ve Gözyaşı eserin kahramanlarıdır. Divanın bazı nüshalarının sonunda yer alan *Dehnâme* müstakil olarak (nşr. Hamit Araslı, Bakü 1948) ve çeşitli divan neşirleri içinde (meselâ bk. *Şah İsmail Hatâî Külliyyatı*, İstanbul 2006, s. 507-646) basılmıştır. Tasavvuf âdâbına dair mesnevi tarzındaki 184 beyitlik *Nasihatnâme* de divan neşirleri içinde yer almaktadır (*Şah İsmail Hatâî Külliyyatı*, s. 647-663).

BİBLİYOGRAFYA :

Şah İsmail Hatâî: Eserleri (nşr. Aziz Aga Mehmedov), Bakü 1966, neşredenin girişi, I, 64-100; *Hatâî Şah İsmâil Safevî: Külliyyât-ı Divân* (nşr. Resûl İsmâilzâde), Tahran 1380, neşredenin girişi, s. 3-50; *Şah İsmail Hatâî Külliyyatı* (haz. Babek Cavanşir – Ekber N. Necef), İstanbul 2006, neşredenlerin girişi, s. 122-163; Sadettin Nüzhet Ergun, *Hatâyî Divanı: Şah İsmail-i Safevî, Hayatı ve Nefesleri*, İstanbul 1946, s. 16-34; I. Mélikoff, "Hatâyî", *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri*, Ankara 1976, s. 315-318; a.m.f., *Kırklar'ın Cemi'nde* (trc. Turan Alptekin), İstanbul 2007, s. 67-74; V. Minorsky, "The Poetry of Şah İsmâ'il", *BSOAS*, X (1942), s. 1006^a-1053^a; Cahit Öztelli, "Les œuvres de Hatâyî", *Turcica*, VI, Paris 1975, s. 7-10; Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", *İA*, XI, 278; T. Gandjei, "İsmâ'il I", *EP* (İng.), IV, 187-188; Ahmet T. Karamustafa, "Esmâ'il I Şahfawî", *Elr.*, VIII, 635-636.

ADİLE YILMAZ ANIL

ŞAH MAHMÛD NİSÂBÛRÎ

(Şah محمود نيسابوری)

(ö. 972/1564)

Safevî dönemi nesta'lik hattatı.

Nizâmeddin Şah Mahmûd'un Nişâbur'da (Nisâbur) 884-898 (1479-1493) yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. "Zerrinkalem" (altın kalemlî) unvanıyla tanınır. İlk nesta'lik meşkini dayısı Abdî Nisâbûrî'den aldı. Daha sonra Sultan Ali Meşhedî'nin hat derslerine devam ederek yazısını geliştirdi. Ali Herevî ve Muhammed Handan gibi üstatların yazıları üzerinde yaptığı incelemelerin ardından kendi tarzını ortaya koydu. Nesta'lik ve hurdesiyle yazdığı güzel eserler İslâm ülkelerinde büyük ilgi gördü. Sanatkârları destekleyen Şah İsmâil, Şah Mahmûd'u himayesi altına aldı ve onu şehnamesini yazmakla görevlendirdi. Şah Mahmûd ve minyatür ressamı Bihzâd'a çok değer veren Şah İsmâil'in Sünnî oldukları için Çaldıran Savaşı'nda Osmanlılar'a sığınmaları korkusuyla onları bir mağarada gizlediği, savaşta bozguna uğrayarak geri döndüğünde önce bu iki sanatkârı aradığı ve onları bulunca Allah'a şükrettiği nakledilir (Âlî, s. 37).

Şah I. Tahmasb, Tebriz'de içinde sanat atölyelerinin de bulunduğu büyük bir kütüphane kurunca Şah Mahmûd bu kütüphanede nakkaş, mücellit, müzehhip ve hattatlardan oluşan yüksek seviyedeki kadro içinde yer aldı. Nâsırıyye Medresesi'nin üst katında kendisine ayrılan yerde kaldı. Burada İslâm sanatının en güzel eserleri arasında yer alan pek çok kıta, murakka' ve kitap yazdı. Şah Tahmasb'in isteği üzerine